

”פתח האהל” - ההתגלות לאברהם וההתגלות למשה

תופעה ידועה היא בסיפורי המקרא, שסיפור אחד 'מצטט' סיפור אחר, בין בצורה מפורשת ובין על ידי חזרה על ביטויי לשון שונים, מבנה דומה או אפילו סרטוטן של התמונות הסיפוריות באופן דומה. כאילו טביעות אצבעותיו של סיפור אחד מופיעות בתוך סיפור אחר.

ברצוננו להציע במאמר זה שטביעות אצבעותיו של סיפור התגלות ה' והמלאכים לאברהם הבאה לבשר על הולדת יצחק (בראשית י"ח)² נמצאות בתיאור אוהל מועד שנטה לו משה לאחר חטא העגל, וכן בסיפור הברית השנייה וההתגלות של ה' למשה, העוקב לו (שמות ל"ג - ל"ד, י).

הפרק הראשון של המאמר פותח בהצבעה על הציטוטים שמצטטים שני הסיפורים איש את רעהו. אין הכרח להניח שהסיפור של משה מצטט את הסיפור על אברהם, שכן האיחור הכרונולוגי איננו מצביע בהכרח על איחור ספרותי. ייתכן, ועוד נדון בכך להלן, שהכתוב בסיפור על התגלות ה' לאברהם ביקש לרמז לקוראיו על סיפור ההתגלות למשה.

בפרק השני נעלה את המשמעויות האפשריות של הזיקה בין הסיפורים. בפרק השלישי נעיר על קשרים בין הסיפורים או בין אחד מהם לבין סיפורים אחרים במקרא ונדון במשמעותם.

פרק א

נציג תחילה בטבלה את ההקבלות בין הסיפורים, על ציר סדר הפסוקים בסיפור ההתגלות לאברהם, ואחר כך נרחיב מעט לפי הסדר ביחס לכל הקבלה:

1. בתחום האמנות, כאשר צייר מאוחר משתמש בציור או במוטיב מתוך ציור קודם לו נוהגים לכנות זאת: ציטוט.
2. לעצם הבנת סיפור הבשורה בהקשרו בספר בראשית ראה: י' גרוסמן, 'שני סיפורים כפולים בספר בראשית', **מגדים**, כט, תשנ"ח, עמ' 9-30. ראה גם: י' אבישור, 'סיפור ביקור המלאכים אצל אברהם ומקבילו בספרות אוגרית', **בית מקרא** לב, תשמ"ז, עמ' 168-177.

	בראשית י"ח	שמות ל"ג-ל"ד
1	וְהוּא יֵשֵׁב פֶּתַח הָאֵהָל (פס' א.)	אִישׁ פֶּתַח אֵהָלוּ (ל"ג, ח.) יָרַד עִמּוּד הָעֵנָן וְעָמַד פֶּתַח הָאֵהָל וְדָבַר עִם מֹשֶׁה ³ (שם, ט.)
2	וְהָיָה שְׁלֹשָׁה אַנְשִׁים נֹצְצִים עָלָיו [ה' מתגלה] (פס' ב.)	וַיִּתְנַצֵּב עִמּוֹ שָׁם (ל"ד, ה.)
3	וַיֵּרָץ לִקְרֹאתָם... וַיִּשְׁתַּחוּ אֶרְצָה וַיִּמְהַר אַבְרָהָם (פס' ב.) וַיִּמְהַר אַבְרָהָם (פס' ו.)	וַיִּמְהַר מֹשֶׁה וַיִּקַּד אֶרְצָה וַיִּשְׁתַּחוּ (שם, ח.)
4	וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אִם נָא מִצְּאֵתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי לֵלֶךְ אֵל נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדְּךָ (פס' ג.)	וַיֹּאמֶר אִם נָא מִצְּאֵתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי לֵלֶךְ נָא אֲדֹנָי בְּקֶרְבְּנוּ כִּי עִם קִשָּׁה עֵרְף הוּא(שם, ט)
5	וַיִּמְהַר אַבְרָהָם הָאֵהָלָה אֶל שָׂרָה וַיֹּאמֶר... [שרה אומרת על אברהם:] וַאֲדֹנָי זָקֵן (פס' ו.) [פס' ב.]	וּמִשְׁרָתוֹ יְהוֹשֵׁעַ בֶּן נֹון נָעַר לֹא יָמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֵהָל (ל"ג, יא.) [יהושע קורא למשה:] אֲדֹנָי מֹשֶׁה כְּלָאִם (במדבר י"א, כח.)
6	אַחַר תַּעֲבֹרוּ כִּי עַל כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל עַבְדְּכֶם (פס' ה.)	אֲנִי אֶעֱבִיר כָּל טוֹבִי עַל פְּנֶיךָ (ל"ג, יט.) וְהָיָה בְּעֵבֶר כְּבֹדִי... עַד עַבְרִי (שם, כב.) וַיַּעֲבֹר ה' עַל פְּנָיו (ל"ד, ו.)
7	הֲזִפְלָא מִה' דָּבַר (פס' יד.)	וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמִּי נִגַּד כָּל עַמִּי אֲעֲשֶׂה נִפְלֹאת (ל"ג, טז.) (ל"ד, י.)
8	וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה' (פס' יט.)	הוֹדַעְנִי נָא אֵת דְרָכְךָ (ל"ג, יג.)
9	כִּי יִדְעִיתוּ (פס' יט.)	וַאֲדַעַךְ בְּשֵׁם (שם, יז.)

נבאר את ההקבלות:

1. "וירא אליו ה' באלני ממרא והוא ישב פתח האהל כחם היום" (בראשית י"ח, א) - ההתגלות מתוארת בפועל 'ירא', הנפוץ במקרים אלה, ובהקבלה: "הראני נא את כבודך" (שמות ל"ג, יט). אולם מעניין הוא מקום ההתגלות: פתח האוהל. בפרשה החוצצת בין מעשה הלוויים בעגל וההבטחה על שליחת המלאך, לבין הברית השנייה עם משה - מתואר אוהל מועד שעשה משה: "ומשה יקח את האהל... ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה" (שם, ז, ט). כלומר: בשני המקומות האוהל הוא מקום מושבם של האנשים (בניגוד למשכן, שבו אוהל מועד הוא מקום מושבו של ה' ובני אדם נכנסים אליו). בשני הסיפורים מתרחשת ההתגלות פתח האוהל, כלומר על

3. כאשר משה בנקרת הצור ה' עובר על הפתח. ראה: שמות ל"ג, כב; ל"ד, ו. ראה על כך גם בפירושו של י' קיל, ספר בראשית דעת מקרא, על אתר.

"פתח האהל" - ההתגלות לאברהם וההתגלות למשה

סוף משכנם של משה ושל אברהם. גם על העם נאמר: "וקם כל העם והשתחוּו איש פתח אהל" (שם, י). ההקבלה כאן היא עניינית ומילולית גם יחד.

להלן בסיפור ההתגלות בהר סיני מצוירת תמונה דומה. ה' מצווה את משה: "ונצבת על הצור". ואז: "והיה בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושפתי כפי עליך עד עברי..." (שם, כא-כב). הצור דומה לאוהל: ה' מגיע מחוץ לאוהל וכשהוא עובר אברהם מנסה לעצרו, לדבר עמו; ה' מגיע מחוץ לצור, וכשהוא עובר משה מנסה לקלוט מה שיכול.

אמנם ההתגלות בצור שונה מההתגלות באוהל שכן היא מתרחשת בספרה שאינה אנושית. שהרי הר סיני קרוי הר האלוהים. אמנם גם אין לומר שההר הוא ביתו של ה' (אפילו לא בממד הסמלי), שהרי ה' יורד להר מן השמים. נראה שההר נחשב כמקום המתווך בין התחום האלוהי לתחום האנושי. כך או כך: קוד ההתנהגות שם הוא אלוהי ולא אנושי. לכן, אולי, אין משה יכול לאכול על ההר, כמתבקש מה'קוד' האלוהי. זוהי התנהגות סימטרית לסיפור על אוהלו של אברהם, שבו ה' המתגלה כמלאך (ראה להלן הערה 8) מתואר כאוכל, בהתאמה לקוד הנימוסים האנושי. בשני המקרים נהג המתארח לפי הקוד הנהוג אצל המארח.

יש להוסיף על כך הקבלה נוספת: משה כזכור יוצא מן המחנה ונוטה את אוהלו הרחק משם, במדבר. רק שם יכול ה' להתגלות אליו, שכן העם אינו ראוי לנוכחות שכינת ה': "כי לא אעלה בקרבך..." (שמות ל"ג, ג). גם אברהם נמצא עם אוהלו מחוץ ליישוב.⁴ זו נקודה חשובה להבנת יחסיו עם הכנענים. אברהם אינו משתכן בתוכם, אינו הופך לאזרח. עובדה זו היא בעוכריו כאשר הוא מבקש קבר לקבור את שרה, אולם היא מאפשרת לו לזכות בהתגלות, שהרי הוא נמצא מחוץ ליישוב העובד אלילים והפגום מבחינה מוסרית. תנו דעתכם על כך שלוט גר בתוך סדום בבית אבן. הוא חלק מן המקומיים. ההבדל בינו לבין אברהם מבחינת היחס למקומיים - ניכר.⁵

2. תיאור ההתגלות בלשון דומה: "והנה שלשה אנשים נצבים עליו" (בראשית י"ח, ב), ולעומתו: "וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם" (שמות ל"ד, ה). המשך המקרא מעלה

4. עצם תיאור אברהם כנווד עם אוהלו ממקום למקום, מעיד על כך שאינו מיושבי הערים ('ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם', בראשית י"ב, ח. ושוב: "עד המקום אשר היה שם אהלה בתחילה", שם י"ג, ג). הסיטואציה שבה הוא יושב פתח האוהל ולפתע מזהה עוברי דרכים גם היא אופיינית למי שיושב מחוץ ליישוב ולא בתוכו. ושוב: עצם הישיבה באוהל אופיינית ליושב מחוץ לעיר.

5. אנו מתייחסים כאן להיבט המטפורי של העניין. יכולים להיות צדיקים גם בעיר (מלכיצדק), אך ככלל, התורה ואברהם מסתייגים מהכנענים ומתרבותם, כפי שניכר גם בסיפור נישואי יצחק.

בזיכרונו פסוק שאמנם אינו נמצא אצל סיפור המלאכים אבל משותף לאברהם ולמשה: **"ויקרא בשם ה"**⁶ (בראשית י"ב, ח; שמות ל"ד, ה).

3. בשני המקומות **ממהרים** אברהם ומשה לקבל את פני השכינה לפני שתסתלק ובשני המקומות עוברים מן המהירות להשתחויה: **"וירא וירץ לקראתם מפתח האהל וישתחו"** (בראשית י"ח, ב), ומיד לאחר מכן: **"וימהר** אברהם האהלה אל שרה ויאמר **מהרי** שלש סאים קמח סלת" (שם, ו). ולעומתו משה הרואה את ה' עובר: **"וימהר** משה ויקד ארצה **וישתחו"** (שמות ל"ד, ח).

4. כאן באה נקודה מפתיעה וחשובה ביותר, בהשוואת דבריהם של אברהם ומשה עם התרחש ההתגלות:

"ויאמר: אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך" (בראשית י"ח, ג). ואצל משה: **"ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו"** (שמות ל"ד, ט). נשים לב: בשני המקומות מבקש הדובר מה' שיישאר ולא ילך. בשניהם הפנייה היא בשם אדנות.⁷

בשתי הפרשיות ישנם ברקע מלאך או מלאכים. אברהם רואה שלושה אנשים, אבל פונה רק לגדול שבהם, וקורא לו בשם קודש.⁸ אצל משה, כל משמעותה של הפנייה היא ניסיון לשנות את הגזרה שבאה בעקבות חטא העגל: **"ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי... כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה..."** (שמות ל"ג, ב-ג). משה מבקש שה' ילך ולא יעבור מעל העם. כשם שבעת מעברו של ה' על פניו ניסה משה לשכנעו להישאר עמו, בהזכירו שה' אמר שהוא מוצא חן בעיניו, כך גם אברהם מזכיר שהוא מצא חן בעיני ה' ולכן יואיל נא ולא יעבור! ואכן בשני המקומות ה' נענה, והוא נשאר ואיננו עובר.

6. אם אמנם משה הוא הקורא, ולא ה'. אם ה' קרא מדובר כאן באירוע שונה.
7. בשאר הפרשה בשמות השימוש הוא בשם הויה בלבד.
8. כפי שהעירו חלק מן המפרשים (ראה רמב"ן ורבנו בחיי על י"ח, ג), הניקוד של המילה 'אדני' ולשון היחיד שבאה אחריה, מוכיחים שאברהם מכיר בכך שהוא עומד לפני ה'. בהמשך הסיפור מופיע דבר ה' כאילו ברור שה' נמצא בתמונה: **"ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה..."** (בראשית י"ח, יג). מבחינה ספרותית, אין להניח שהתורה הייתה מציגה את דבר ה' ללא התראה מוקדמת, עבורנו הקוראים ועבור אברהם, אם לא היה ה' מתואר כנמצא שם כבר. בהמשך, כידוע, ה' נשאר לדבר עם אברהם והכתוב מספר: **"ויבאו שני המלאכים סדמה בערב"** (י"ט, א). משמע שה' הוא השלישי, הגדול שבהם, והוא נשאר לדבר עם אברהם, ולכן נותרו רק שניים (עיין ברשב"ם שהלך בדרך זו). בפירוש זה מחזיק גם י' אבישור, 'סיפור ביקור אברהם והמלאכים ומקבילו בספרות אוגרית', **בית מקרא** לב, תשמ"ז, עמ' 174. ראה גם: ט' רודין-אוברסקי, **מאלוני ממרא עד סדום - בראשית י"ח-י"ט: הרכבו של הסיפור ועיצובו הספרותי**, ירושלים תשמ"ב, עמ' 47-31.

"פתח האהל" - ההתגלות לאברהם וההתגלות למשה

5. נראה שיש הקבלה בין שרה ליהושע. אברהם רץ לאוהל לשרה. בכל התמונה היא נשארת בפנים, וההתגלות והשיחה בין אברהם לבין ה' והמלאכים מתנהלת בפתח האוהל, מתחת לעץ.

כך גם אצל משה נאמר שיהושע הוא משרתו ו"לא ימיש מתוך האהל" (שמות ל"ג, יא), והדיבור נעשה בפתח האוהל, כאשר יהושע בפנים.⁹ גם שרה וגם יהושע משתמשים בביטוי "אדני". יהושע: "אדני משה כלאם" (במדבר י"א, כח), ושרה: "ואדני זקן" (בראשית י"ח, יב).

6. בשני הסיפורים, שהיית ה' אצל בחיריו מתוארת בלשון 'לעבור על'. אברהם אומר: "...סעדו לבכם אחר תעברו כי על כן עברתם על עבדכם" (בראשית י"ח, ה). אצל משה נאמר: "אני אעביר כל טובי על פניך" (שמות ל"ג, יט), ואחר כך: "והיה בעבר כבדי... עד עברי" (שם, כב), ולבסוף: "ויעבר ה' על פניו ויקרא" (ל"ד, ו).

7. בשני המקומות יש שימוש בשורש פל"א. אצל משה, תחילה בבקשתו: "ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך" (ל"ג, טז); ואחר כך מבטיח ה': "נגד כל עמך אעשה נפלאות" (ל"ד, ז). אצל אברהם טוען המלאך הבכיר: "היפלא מה דבר" (בראשית י"ח, יד). נראה שגם המשמעות קרובה. הדבר הנפלא הוא המיוחד והשונה, הניכר על פני האחרים. משה מבקש שהעם ייפלא, וה' נענה ומבטיח לעשות דברים שונים וניכרים, שלא נבראו בכל הארץ ובכל הגויים. גם אברהם נשאל: "היפלא מה דבר"? כלומר: האם יש דבר שהוא שונה זר לה' עד שאינו יכול לעשותו?

8. בשני המקומות מדובר על דרך ה': הבחירה באברהם מנומקת: "כי ידעתיו... ושמו דרך ה'..." (בראשית י"ח, יט), ואילו משה מבקש: "הודיעני נא את דרךך" (שמות ל"ג, יג).

9. היחס המיוחד של ה' לבחיריו מתואר במילים דומות. אצל משה: "כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם" (שמות ל"ג, יז), ואצל אברהם: "כי ידעתיו" (בראשית י"ח, יט).

פרק ב

מובן שניתן לצפות להופעתן של הקבלות בין סיפורים במקרא שמתקיימים ביניהם קשרים תמטיים בולטים. כך, למשל, ודאי שניתן להראות קשרים בין סיפורי בשורה שונים על בן (וראה להלן פרק ג על בשורת הולדתו של שמשון) או בסיפורי מינוי נביא וכיו"ב.

9. חז"ל יצרו קשר בין יהושע לשרה. ראה: סנהדרין קז ע"א. ה' של שרי שנלקחה ממנה עם שינוי שמה, ניתנה ליהושע. מעניין אם ההשוואה הזו עמדה לנגד עיניהם כאשר יצרו קישור זה.

המקרים המעניינים, כמו ההקבלה שלפנינו, הם כאלה שממבט ראשון אין להבחין בהם בקשר תמטי בין הסיפורים. תשומת הלב לקשר מתעוררת רק כאשר מצטיירת לפתע לעינינו תמונה טיפוסית שכבר הופיעה בסיפור אחר, או שמופיע ביטוי לשוני שמרמז למקור אחר ומוכר. במקרים אלה קודמת הצורה לתוכן. אמנם, גם במקרה שבו אנו עוסקים יש הקבלות שנגזרות מהמוטיב המשותף לשני הסיפורים - מוטיב ההתגלות. כך למשל ההתייצבות של ה' היא אופיינית לתיאורי התגלות, כמו אצל יעקב: "והנה ה' נצב עליו ויאמר" (בראשית כ"ח, יג). כך גם לגבי ההשתחוויה, האופיינית לכל מי שחוזים בהתגלות.¹⁰ אמנם את רוב ההקבלות לא ניתן לגזור מנושא משותף זה, ואי-אפשר לומר שאין זה אלא סגנון כללי של תיאור התגלות.

מסתבר אפוא שהתורה רוצה להעמידנו על זיקה מיוחדת המתקיימת בין שני הסיפורים. ננסה כעת לעמוד על מספר כיוונים אפשריים להבנת המשמעות של זיקה זו:

א. **ההתגלות "פתח האוהל"**: עמדנו על כך שבשני המקומות ההתגלות מתרחשת בפתח האוהל. בסיפור בשמות יש כנראה חשיבות יתרה לעובדה זו. הסיפור על אוהל מועד ה'פרטי' שבנה לו משה בא בתורה אחרי הודעתו של ה' שלא יעלה בקרב ישראל. משה מסיק את המסקנה המתבקשת, שאין הוא יכול לבוא כך במגע עם השכינה, ולכן הוא נוטה את ה'אוהל' מחוץ למחנה. משם הוא דורש בה: "והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד..." (שמות ל"ג, ז). נחלקו המפרשים במעמדו של אוהל זה. רש"י¹¹ ורבים בעקבותיו, פירשו, שאוהל זה זמני היה ובטל עם הקמת המשכן. זו עמדה מסתברת מההיגיון הסיפורי, ולכאורה בכל מקום שנזכר אוהל מועד אחר כך ניתן לזהותו עם המשכן הידוע, שנקרא גם הוא אוהל מועד. אלא שהמפרשים כך לא התייחסו בפירושם לאופן ההתגלות. ההבדל בין אוהל מועד שבמשכן לזה של משה, אינו רק בכך שהאחד במחנה והשני מחוצה לו. ההבדל השני והחשוב מאוד הוא, שההתגלות במשכן היא מתוכו ובלבו: "מעל הכפרת מבין שני הכרבים" (שמות כ"ה, כב). משה נמצא תמיד בחוץ, והוא נכנס פנימה כאשר הוא מוזמן כאורחו של ה', אל ביתו שהוא המשכן. באוהל מועד של משה המצב הוא הפוך: האוהל של משה פרטי הוא יהושע יושב תדיר באוהל, דבר שלא ייתכן במשכן. כאשר ה' רוצה לדבר עם משה הוא יורד ועומד "פתח האהל" ומשה יוצא אליו ונדבר עמו. כאן כביכול משה הוא המארח וה' הוא האורח. הביקור הוא חטוף וזמני. רק כבודו של המארח גורם שה' יתגלה במקום זה.

10. ראה על כך: ג' סברן, 'מבנה הסיפור התיאופני במקרא', בית מקרא קעד, תשס"ג, עמ' 193-206.

11. "והדבר הזה נהג משה מיום הכפורים ועד שהוקם המשכן ולא יותר" (רש"י לשמות ל"ג, יא).

בסיפור התלונה של משה ומרים (במדבר י"ב) אנו עדים שוב לאופן זה של התגלות. ה' אומר למשה, לאהרן ולמרים: "צאו שלשתכם אל אהל מועד" (שם, ד), ומשמע שהאוהל מחוץ למחנה ולא בפנים. כאשר הם נכנסים לאוהל, אנו קוראים: "וירד ה' בעמוד ענן ויעמד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים ויצאו שניהם" (שם, ה). בדיוק כפי שנאמר באוהלו של משה: "והיה כבא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה" (שמות ל"ג, ט). שים לב: באוהל מועד שבמחנה, במשכן, רגיל הכתוב לומר: 'כסה הענן את האוהל' (בדומה לשמות מ', לד) או: 'כבוד ה' נראה בענן' (שמות ט"ז, י), וכן: 'וכבוד ה' מלא את המשכן' (שם, מ', לד). ואילו בשני המקומות האלה: עמוד הענן דווקא, ופתח האוהל.¹² מתוך כך נראה שאוהל מועד של משה לא בטל מן העולם והתקיים בצד אוהל מועד של כלל ישראל.¹³ מהי המשמעות של קיום במקביל של שתי חלופות להתגלות? מסתבר מכל מה שנאמר, שבאוהל מועד שבמחנה, משרה ה' את שכינתו מכוחם של ישראל. מובטחים אנו ועומדים שאם נלך בחוקי ה' ואת מצוותיו נשמור, ילך הוא בתוכנו וישכון. המשכן כאמור הוא בית ה' ונוכחות השכינה היא עדות להיותם של ישראל ראויים לה. הנכנס אל המשכן נכנס אל בית ה' בזכותם של כלל ישראל, ומבקר בהיכלו.

לעומת זאת, אוהל מועד של משה הוקם דווקא כשלא היו ישראל ראויים שתשרה בתוכם שכינה: "כי לא אעלה בקרבך" (שמות ל"ג, ז). ה' בא לבקר את משה בזכות מעלתו האישית של משה. גם כשאין העם ראוי - יכול שיהיה הנביא ראוי. והנה, הסיפור של הביקור אצל אברהם יכול להוות אב טיפוס להתגלות כזו. ה' בא לאברהם בגלל זכותו האישית. הוא מבקר אצלו פשוטו כמשמעו. האוהל של אברהם, או ליתר דיוק פתח האוהל, הוא מקום ההתועדות. אברהם מנמק את בקשתו, "אל נא תעבר מעל עבדך", "ב"אם נא מצאתי חן בעיניך"

12. התגלות מסוג זה באה אף במינוי יהושע למנהיג תחת משה: "...ויתיצבו באהל מועד וירא ה' באהל בעמוד ענן ויעמוד עמוד פתח האהל" (דברים ל"א, יד-טו).

13. עוד על הדומה ועל השונה בין אוהל מועד שמחוץ למחנה לאוהל מועד שבמרכזו, ראה: א' הכהן, 'נגד המקדש - מעשה העגל', בית מקרא קנ, תשנ"ז, עמ' 257-271 (בפרט עמ' 263). בחז"ל יש הסוברים שאכן שני אוהלים היו. ראה למשל: ספרי זוטא לבמדבר י"ח, ד, מהד' הורוויץ עמ' 292. וכן ראה שם, שם, ט', א, עמ' 257. ועוד ראה: תנחומא פקודי ה, ותנחומא בובר, שם ב, עמ' 128. למקורות נוספים עיין עוד: ד' הנשקה, 'משכן העדות ובית הבחירה - לבירורו של ניגוד', מגדים יא, תש"ן, עמ' 32, הערה 34. ראה שם גם לפיתוחה של תפיסה שונה בעניין. בין האחרונים פיתח מנחם הרן השקפה זו על שני אוהלים מקבילים ומשמעותם. לדעתו, האוהל שמחוץ למחנה הוא המשך להר סיני, שגם הוא היה מחוץ למחנה, והוא מקום ההתגלות, כבסיני: "ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה..." (שמות י"ט, יז). ראה: מ' הרן, 'מהותו של אהל מועד', תרביץ כה, תשט"ז, עמ' 20-21.

(בראשית י"ח, ג). מציאת החן היא הצידוק להתגלות אצל אברהם, וגם להבטחה שתבוא אחר כך. ואכן גם משה ישתמש בטענה שהוא מצא חן בעיני ה'. הפרשה בבמדבר י"ב, פרשת התלונה של מרים ואהרן על משה, מצטרפת לכל האמור כאן. שהרי שם הנושא העיקרי של הפרשה הוא מעלתו היתרה של משה על פני אחיו, זכותו כנביא. מובן שדווקא אז בוחר ה' להתגלות בביתו של משה ולא בבית של הציבור כולו, מפני שהוא רוצה להדגיש שההתגלות במקרה זה היא מכוחו של משה ובזכותו, וכך להוכיח את אהרן ומרים על טעותם; שכן הם אמרו: "הלא גם בנו דָּבַר" (במדבר י"ב, ב), וה' מראה להם שההתגלות למשה היא מיוחדת, וזאת דווקא על ידי התגלות בפתח אוהלו של משה.

יש לתת את הדעת על קשר נוסף בין ההתגלויות למשה ולאברהם, קשר שכשלעצמו זוקק בדיקה מעמיקה: התורה מעידה כי רק אל משה דיבר ה' "פה אל פה" (במדבר י"ב, ח) או "פנים אל פנים" (שמות ל"ג, יא). שאר הנביאים נתנבאו על ידי חלום או מראה, או על ידי מלאך. ואכן, במקומות אחרים במקרא כאשר יש תיאור מלא של התגלות (ולא רק: "כה אמר ה'", "אויאמר ה' לר'") היא באה שלא בהקיע (וראה למשל פרשת בלעם), או שמתואר מלאך מתגלה. כאן אצל אברהם (בבראשית י"ח), המצב שונה. ה' מתגלה לאברהם פנים אל פנים, בהקיע ולא בחלום. הקרבה בין ה' לנביא (אברהם ומשה) היא ממשית. קשה להכריע אם מבחינה מטפיזית יש בהתגלות לאברהם שוני מהותי, או שהיא דומה להתגלות על ידי מלאך במקומות אחרים. אבל לפחות מבחינה סיפורית, נראים הדברים שמידת האינטימיות שבשיחה הישירה והקרובה בין ה' לאברהם, היא רבה ביותר, ודומה לה מצינו רק אצל משה.

ב. דרך אפשרית להסתכל על הנאמר כאן היא לראות בסיפור של משה 'מלמד' ובזה של אברהם 'למד'. ומה הוא למד? ייתכן שהתורה רוצה ליצור רושם של התגלות כבר בתחילת הסיפור. הרי יש כאן משהו סודי, הסתר כלשהו. מדובר בשלושה אנשים. יש עמימות לגבי מעמדם. אולי התורה משתמשת בסגנון הידוע של הסיפור על משה כדי ליצור אטמוספירה של התגלות. כלומר: אף על פי שבהתחלה נראה כי זהו אירוע סתמי, הרמזים מצביעים על כך שמתרחש משהו חשוב, והוא מתברר בהמשך הסיפור כאשר ה' מדבר עם אברהם באופן גלוי.

ג. דרך אחרת, ולדעתנו משמעותית יותר, היא לטעון שהסיפור של אברהם הוא המלמד, וסיפורו של משה למד ממנו. ברצוננו לטעון שמוקד ההשוואה הוא מעמדו של משה רבנו. התורה מתכוונת לומר שמשה מקבל כאן סטטוס כשל אברהם. ה' בכבודו ובעצמו מבקר באוהלו כשם שביקר אצל אברהם, ורק אצלם מבקר ה' בעצמו ולא על ידי מלאך! גם אברהם וגם משה מצאו חן בעיני ה', ולכן הוא מתגלה אליהם ונענה לבקשותיהם.

"פתח האהל" - ההתגלות לאברהם וההתגלות למשה

אם נמשיך קו מחשבה זה, נוכל לראות, שייתכן שיש כאן הארה חשובה על סיפור המחילה בחטא העגל: בשלב הראשון, כשחטאו ישראל ומשה עוד היה על ההר, הציע ה': "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול..." (שמות ל"ב, י). כלומר: אתה תהיה אביה של אומה חדשה. צירוף המילים האחרון: "ואעשה אותך לגוי גדול", הוא הד להבטחתו של ה' לאברהם, אבי האומה: "ויאמר ה' אל אברם לך לך... ואעשך לגוי גדול" (בראשית י"ב, א-ב). כך גם מיד לאחר ביקור המלאכים אצל אברהם אבינו נאמר: "וה' אמר המכסה אני מאברהם... ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ" (שם י"ח, יז-יח). משמע: ה' מציע למשה לתפוס את מקומו של אברהם ולהפוך לאבי האומה החדש. ואכן כמה פרשנים העירו על משמעותה הדרמטית של הצעה זו.¹⁴ משה סירב ונימק בזכות אבות: "זכר לאברהם ליצחק ולישראל... ותדבר אלהים ארבה את זרעכם" (שמות ל"ב, יג). בדרך כלל אנו חושבים שבזה ירד העניין מהפרק. אולם ייתכן שאין זה כך. ייתכן שהכתוב בא ללמדנו שהברית השנייה, והלוחות השניים, ובמיוחד היענות ה' לבקשה שילך בקרבנו, אינם אלא בזכותו של משה האיש. בכך הופך משה לאבי האומה. לא מבחינה גינאולוגית, כפי שהוצע מתחילה, אבל מבחינה משפטית ואולי גם מטפיזית, שכן הכול בא בזכותו. ואכן ה' מנמק את היענותו: "כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם" (שמות ל"ג, יז). מעלתו וחובתו של משה היא הסיבה.

מתוך הבנה זו ניתן לראות ששני הסיפורים, שנראים ממבט ראשון רחוקים מבחינה תמטית, עוסקים באמת באותו נושא עצמו: התחלתה של האומה. הסיפור על אברהם מעמיד במוקדו את בשורת הבן, שהוא קיום הבטחת "ושמתי את זרעך כעפר הארץ" (בראשית י"ג, טז), והוא התחלה של הקמת האומה. ולא הטריח ה' עצמו אל פתח אוהלו של אברהם אלא כדי לבשרו על התחלת הקמת האומה. ולא הטריח ה' עצמו אל אוהלו של משה אלא כדי ללמדנו שהתחלתה השנייה של האומה נכרכת בדיעבד בזכותו של משה האיש, שהיא ותפילתו עמדו לנו ובעקבותיהם הסכים ה' ללכת עמנו ולבוא עמנו בברית. הדמיון המילולי והענייני שהצבענו עליו בבקשותיהם של שני האישים מקבל כאן משמעות חדשה: משה מבקש שילך ה' עמנו, כלומר שיקיים את הברית ולא ישלח רק מלאך. בקשה זו יש לראות בה הקמה מחודשת של העם כעם ה'. ולא נבנה משכן ה' במחנה אלא בזכות תפילתו של משה, מהאוהל שמחוץ למחנה. ובהקבלה: אברהם, שמבקש מה' שלא יעבור, זוכה בעקבות בקשתו זו שה' יבשר לו ולשרה את בשורת הקמת האומה על ידי זרעו שייולד לו.

14. ראה למשל: ע' חכם, ספר שמות, דעת מקרא, על שמות ל"ב, י; מ"ד קאסטו, פירוש לספר שמות, ירושלים, 1953, עמ' 290.

נסכם ונאמר: ההתגלות של משה מתוארת כבבואה של ההתגלות לאברהם, כדי ליצור ביניהם זיקה מבחינת מעמדם, ולומר שמושה הוא אבי האומה כאברהם לפניו. כשם שנאמר באברהם: "כי ידעתיו", נאמר במושה: "ואדעך בשם". אצל שניהם - מדובר בבחירה האישית. בנקודה זו מתקשר גם המושג של 'דרך ה'. אברהם נבחר כדי שיצווה את בניו ואת אחריו לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, והוא מוכיח מיד שהוא ראוי לכך, במאבקו לפני ה' למען צדק ומשפט עבור סדום. משה ביקש מה' שיודיענו את דרכיו, כדי שיהיה לו כלי שיוכל להתמודד עמו בעתיד לפני ה'. ה' גילה לו את דרכיו, ומושה אכן מתפלל גם בהמשך למען העם (בחטא המרגלים). נמצא שהתכונה המשותפת של ביטול העניין האישי בשביל הציבור, כלל ישראל או אפילו סדום, היא הגורמת לחשיבות שהתורה מייחסת לאישיותם. ואולי בנקודה זו יש גם השלמה. אברהם עומד לפני ה' ותובע בדין: "השפט כל הארץ לא יעשה משפט?" (בראשית י"ח, כה), וממנו למדנו שניתן לתבוע דין מריבוננו של עולם. ומושה תובע שיהיה עיקרון אחר: הרחמים והחנינה, וגילה לו ה' דרכיו אלה. ממושה למדנו שניתן לתבוע לא רק משפט וצדקה אלא גם רחמים וחסד.

מכל הדברים האלה מתבררת זיקה נוספת, מרכזית, בין שני הסיפורים: שתי ההתגלויות, זו של ה' פתח האוהל לאברהם, וזו של ה' פתח האוהל ובנקרת הצור למשה, באות בזיקה לבקשת רחמים של הנביא (אברהם או משה) על ציבור חוטא העומד בפני כיליון. אצל אברהם על סדום ואצל משה על ישראל שחטאו בעגל! ואולי בא הכתוב ללמדנו על ידי סמיכות עניינים זו על הסיבה לבחירת ה' באברהם ובמושה כאבות האומה: היכולת המיוחדת והמשותפת להם לשאת ולתת עם הקב"ה ולבקש רחמים, תוך ניצול זכותם האישית למען הציבור, ואפילו יהא זה ציבור חוטא.

פרק ג

עד כה דנו ביחס בין פרשת ההתגלות לאברהם לבין פרשת ההתגלות למשה. ברצוננו להראות כעת שפרשיות אלה, על המוטיבים המרכזיים שבהן, מהוות אב טיפוס לפרשיות התגלות נוספות במקרא.¹⁵ ניטול לשם דוגמה את פרשת התגלות מלאך ה' לגדעון - היא פרשת מינויו של גדעון (שופטים ו'):

הרקע לפרשה: מדיין שעבדו את ישראל. כאשר זעקו בני ישראל אל ה' שלח להם נביא שהוכיחם, ואז בא מלאך ה' אל גדעון (על תוכן התוכחה, ראה להלן).

15. על האמור בגוף המאמר יש להוסיף את פרשת ההתגלות לאלהו שמתוארת כידוע בהקבלה להתגלות אצל משה. ראה: י' זקוביץ, **מקראות בארץ המראות**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 43-44. מרדכי סבתו מקשר לכאן את סיפור השונמית. ראה: מ' סבתו, 'סיפור השונמית', **מגדים** טו, תשנ"ב, 45-52. עוד ראה: מ' ברויאר, **פרקי בראשית ב**, אלון שבות תשנ"ט, עמ' 375-402.

"פתח האהל" - ההתגלות לאברהם וההתגלות למשה

1. מקום הפגישה: "ויבא מלאך ה' וישב תחת האֵלה" (פס' יא), ולהלן: "וגדעון בא ויעש גדי עזים... ויוצא אליו אל תחת האלה ויגש" (פס' יט). תיאור זה מעלה בזיכרונו את הסיפור אצל אברהם: "והוא עמד עליהם תחת העץ ויאכל" (בראשית י"ח, ח). כלומר: המפגש והאכילה מתקיימים תחת העץ.
2. "וירא אליו מלאך ה'" (פס' יב) - תיאור התגלות קלטי כמו בסנה ואצל אברהם: "וירא אליו ה'" (בראשית י"ח, א).
3. המלאך מברך את גדעון: "ה' עמך גבור החיל" (פס' יב), אלא שגדעון מקשה: "ויש ה' עמנו ולמה מצאתנו כל זאת" (פס' יג). ומוסיף: "ואיה כל נפלאותיו" (שם), פסוק שמעלה בזיכרונו את ההבטחה למשה (שמות ל"ד): "נגד כל עמך אעשה נפלאות" (שמות ל"ד, י). להלן נבאר את משמעות טענת גדעון.
4. ה' מבטיח לגדעון בלשון שהבטיח למשה בסנה: "כי אהיה עמך" (פס' טז). להלן גדעון מבקש: (פס' יז): "ועשית לי אות שאתה מדבר עמי". בקשת האות מובנת על רקע המשך הפסוק בשמות (ג', יא): "כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך". כשם שהבטיח ה' למשה אות כך מבקש גם גדעון.
5. להלן גדעון מכין מנחה. כלולים בה: גדי עזים ואיפת קמח מצות. גם אברהם מדבר על מנחה: "שלוש סאים קמח סלת... בן בקר רך וטוב" (בראשית י"ח, ה-ו). ההמשך אינו דומה, שהרי מלאך ה' אצל גדעון גורם שתעלה אש מן הצור שעליו הונחו המנחה והקרבת ויסתלק המלאך בלהב, ואצל אברהם המלאכים אוכלים עמו. נדמה שיש להבין שגם האכילה אצל אברהם מתפרשת כאכילת גבוה, מעין קרבן, שהרי כפי שנאמר לעיל, ברור שאברהם מדבר עם ה' ושומע אותו, ואין כל יסוד בכתוב להנחה שה' נתגלה לו רק בשלב מאוחר. מסתבר שאברהם רגיל בהתגלות, ולכן הוא יכול להמשיך לדבר עם מלאכי ה', אצל גדעון ודאי מדובר בהתגלות ראשונה, ולכן ההסתלקות של המלאך.¹⁶
6. כאן גם עולה בזיכרונו האמור אצל משה שדיבר ה' עמו פנים אל פנים (שמות ל"ג, יא), ואילו גדעון חושש שמא ימות מפני שראה אלוהים פנים אל פנים: "ויאמר גדעון אהה אדני ה' כי על כן ראיתי מלאך ה' פנים אל פנים" (פס' כב).
7. בהמשך מצטווה גדעון להרוס את מזבח הבעל ואת האשרה של אביו. בכך הוא מקיים את הנאמר לאחר ההתגלות בסיני: "ואת אשריו תכרתון" (שמות ל"ד, יג).
8. סיפור הפתיחה מסתיים באותות הגיזה שביקש גדעון. לא ברור מדוע ביקש גדעון דווקא את האותות האלה. בבקשו את האות השני הוא בוחר בלשון: "אל יחר אפך בי ואדברה אך הפעם" (פס' לט), הזכורה לנו מאברהם המבקש על סדום: "ויאמר אל נא יחר לאדני ואדברה אך הפעם" (בראשית י"ח, לב).

16. ראה: י' זקוביץ, 'קרבנו של גדעון וקרבנו של מנוח', שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, תשל"ו, עמ' 151-154.

משמעות ההקבלה: הדמיון המוגבל הקיים בין ההתגלות לגדעון לבין פרשת הסנה (האש על הצור, האות, "כי אהיה עמך") מובן על רקע השותפות התמטית. בשני המקרים מדובר במינוי נביא. דומים אנו שאת שאר ההקבלות יש להבין בצורה שונה. נראה שהברית שנכרתה עם ישראל אחרי חטא העגל (שמות ל"ד) מהדהדת כאן בכל הסיפור:

כפי שאומר נביא ה' במצג הפתיחה לסיפור, עם ישראל הוא כפוי טובה וגם מפר ברית: **"אנכי העליתי אתכם מארץ מצרים ואוציא אתכם מבית עבדים"** (שופטים ו', ח). הלשון **"ואגרש אותם מפניכם"** (שם, ט) היא קיום ההבטחה בשמות ל"ג, ב: **"וגרשתי את הכנעני..."** ולהלן: **"הנני גרש מפניך"** (שמות ל"ד, יא).

בהמשך, כאשר מצטווה גדעון את ציוויו הראשון, הוא מצטווה להתחיל לקיים את הברית של שמות ל"ד, שעיקרה (בעקבות חטא העגל) הוא האזהרה שלא להתערות בעמי הארץ ושלא לירא את אלוהיהם. וכך נאמר לו: **"והרסת את מזבח הבעל ואת האשרה אשר עליו תכרת"** (שופטים ו', כה), ולהלן: **"והנה נתן מזבח הבעל והאשרה אשר עליו פְּתָה"** (שם, כח). זוהי בדיוק לשון התורה: **"כי את מזבחתם תצונן... ואת אשריו תכרתוך"** (שמות ל"ד, יג).

נדמה גם שתמיהתו של גדעון מתקשרת באופן ישיר עם הברית בשמות ל"ד. גדעון דוחה את ברכת המלאך וטוען בחריפות: ה' אינו עמנו! הרי זו בדיוק מהות הברית ובקשת משה: **"ילך נא ה' בקרבנו"** (שמות ל"ד, ט). כאשר העם מפר ברית - ה' אינו נמצא עם העם. כך מבין גדעון. העבודה הזרה המצויה בעירו ובביתו מוכיחות שאכן העם מפר את ברית ה'. זוהי הסיבה שגדעון מתקשה כל כך לקבל את הנוכחות האלוהית עמו, וזקוק לשלושה אותות כדי להוכיחה. דומה שזו גם הסיבה ליצירת הזיקה בין הפרשיות, שהרי הן עומדות על אותה נקודה בדיוק, והיא הפרת הברית והליכת ה' עם העם.

אלא שיש עוד ממד להשוואה והוא הממד האישי. גדעון צריך להשתכנע שה' מוכן להתגלות אליו בזכותו האישית, למרות חטאי סביבתו והעם. כך בדיוק קרה עם משה. כל בקשותיו מתבססות כאמור על זכותו האישית. כשם שנלחם משה בעגל והשמידו - מצטווה גם גדעון להילחם בעבודה הזרה שלידו. בכך הוא הופך ראוי לעזרה אלוהית אישית, שתקרין בהמשך כמובן גם על הכלל. ואולי זו גם המשמעות הספציפית של אותות הטל. גדעון רוצה לראות אם תיתכן הבדלה כזו בין הגיזה לבין שאר הארץ. דומה שהגיזה מסמלת את גדעון עצמו, והוא בא לבדוק אם ה' יכול לכעוס על כל הארץ (החורבה) ובד בבד להתגלות אליו ולברכו. הניסיון השני תכליתו לוודא שאכן ה' פועל עמו בדרך פלא, שהרי הופעת הטל על הגיזה היא בדרך הטבע ורק יובשה מראה את התערבות ה'.

ישנה כאן הקבלה בין גדעון לבין משה ואברהם. משה ואברהם נתייחדו בכך שזכותם האישית הייתה מקור לברכת הכלל ולכן שניהם אבות האומה. גדעון לא

”פתח האהל” - ההתגלות לאברהם וההתגלות למשה

הגיע אמנם למדרגתם, אבל יש לומר שזכותו האישית עמדה להם לישראל שיינצלו מן השעבוד המדייני.

סיכום

במוקד המאמר עמדה ההשוואה שערכנו בין התגלות ה' השנייה למשה בהר סיני ובין בשורת הבן על ידי המלאכים לאברהם. טענתנו הייתה שהתכלית העיקרית היא להשוות במעמדם את שני האישים. משה מקבל את מעמד אבי האומה דה-יורה, גם אם אינו כזה דה-פקטו. בפרק ג' הראינו שייתכן שישנה מטרה דומה גם לסיפור ההתגלות לגדעון בספר שופטים ולסיפורים נוספים שרוצים להבליט את המעלה האישית של האישים הנבחרים, וזאת על ידי יצירת קשר בינם לבין אבות האומה - משה ואברהם. חשיבות מיוחדת יש להתגלות האישית באוהל אצל אברהם אבינו, שהקבלה בינה ובין ההתגלות למשה הבהירה לנו את התפקיד המיוחד שיועד לאוהל מועד הפרטי של משה.